

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯПОНСЬКОГО КОНСУЛЬСТВА В ОДЕСІ (1920-30-ТІ РР.)

Вовчук Л. А.

За останнє десятиліття інтерес до вивчення діяльності іноземних дипломатичних і консульських представництв на теренах сучасної України та українських консульств за кордоном упродовж ХІХ–ХХ ст. значно позбавився. Увага вітчизняних дослідників переважно була прикута до дослідження діяльності іноземних консульств країн Європи в Україні. У той же час розгляд діяльності консульств азійських країн, серед яких і Японія, на теренах нашої держави упродовж 1920–30-х рр. представлений поверхово.

Серед таких варто виокремити праці С. Павленко¹, які присвячені висвітленню діяльності японського консула в Одесі Танаки Бун'їциро (1930–1934 рр.), що став свідком вчинених злодіянь Союзом Радянських Соціалістичних Республік щодо України, діяльності першого японського консула в Одесі С. Сасаки (січень–травень 1926 р.), а також його наступника Шімаду Шігуру. Монографічне дослідження І. Матяш², де представлені загальні аспекти відкриття та функціонування консульства Японії в Одесі упродовж вказаного періоду. Наукові праці Л. Вовчук³, де представлена інформація як щодо відкриття японського консульства в Одесі, так і щодо його діяльності, серед яких й культурна, упродовж 1920-30-х рр.

Певний інтерес, у розрізі японської дипломатичної присутності в УСРР-СРСР, викликають праці, що розкривають погляд японських дипломатів на проблему Голодомору 1932–33 рр. Серед таких можна назвати статтю японського дослідника Й. Окабе⁴ та українських

¹ Павленко С. С. Сасаки: спогади про Одесу та консульська служба. *Східний світ*. 2021. № 3. С. 39-54; Павленко С. Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімаду Шігуру. Частина І. *Східний світ*. 2022. № 2 (115). С. 16-26; Павленко С. Консул “під пильним оком”: Танака Бун'їциро в Одесі. *Східний світ*. 2021. № 1. С. 18-3.

² Матяш І. Іноземні представництва в Радянській Україні (1919-1991): протистояння і співпраця. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 503 с.

³ Вовчук Л. Радянські спецслужби vs японської дипломатії (на матеріалах японського консульства в Одесі в міжвоєнний період). *Сходознавство*. 2022. № 89. С. 3-24; Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2023. № 1(41). С. 26 – 34.

⁴ Окабе Й. Голодомор очима японців. *Сходознавство*. 2020. № 86. С. 3-20.

істориків Л. Вовчук і С. Корновенка⁵. І хоча обидві присвячені проблемі висвітлення Голодомору у першоджерелах, але з різних континентів: Й. Окабе робить огляд преси Японії, а Л. Вовчук і С. Корновенка – звітам іноземних консулів (у тому числі і японського), що знаходилися безпосередньо у центрі подій.

Однак, не дивлячись на наявність певних напрацювань як серед вітчизняних, так і закордонних дослідників малодослідженим аспектом залишається питання культурної дипломатії японського консульства в Одесі упродовж 1926-1938 р.

Після закінчення Першої світової війни відносини між СРСР і Японією протягом наступних восьми років залишалися переважно конфронтаційними. Лише у 1925 р. Японія, як і більшість держав того часу, офіційно визнала СРСР, уклавши Пекінський договір, що стало підґрунтям для відновлення двосторонніх дипломатичних зв'язків. Упродовж наступних трьох років сторони уклали низку угод, які регулювали торгівлю нафтою, вугіллям і деревиною, а також питання господарської діяльності у прикордонних районах. Налагодження дипломатичних контактів також сприяло розвитку консульських відносин. Правовою основою цього процесу стала підписана 20 січня 1925 р. «Консульська конвенція про основні принципи взаємовідносин між СРСР і Японією»⁶. Серед усіх тогочасних міст радянської України стратегічно-важливою для японського уряду вважалася саме Одеса, яка з моменту свого заснування стала економічним, політичним і культурним центром для багатьох іноземців. Маючи унікальне географічне положення місто завжди вважалось мостом міжнародної торгівлі та культурного обміну. Інтерес японців до цього міста простежується ще з кінця 1880-х рр.

Тому, усвідомлюючи стратегічну важливість Одеського порту, в травні 1925 р. японський уряд оголосив про намір відкрити своє консульство у місті. Однак офіційно відкриття відбулося 4 січня 1926 р. Тимчасово консульство знаходилося у готелі «Лондонський», хоча НКВС для зручності спостереження пропонував розмістити японське консульство у будинку № 21 по вул. Гоголя, де знаходилося також консульство Туреччини. Надалі консульство переїхало до трьохповерхової будівлі на бульварі Фельдмана (наразі Приморський

⁵ Вовчук Л., Корновенко С. Голодомор 1932-1933 рр. очима іноземних дипломатів. *Емінак*. 2019. № 4. С. 71-82.

⁶ Вовчук Л. Радянські спецслужби vs японської дипломатії (на матеріалах японського консульства в Одесі в міжвоєнний період). *Сходознавство*. 2022. № 89. С. 4.

бульвар, 1), де займало увесь другий поверх. Консульський округ охоплював територію УСРР та Кримської АСРР⁷.

Главою японського консульства було призначено Сасакі Сайго, який виконував покладені на нього функції до 1927 р., після чого був переведений консулом на о. Сахалін. Сасакі Сайго був знайомий з Одесою й особливостями цього міста, оскільки упродовж 1907-1909 рр. займав посаду секретаря японського консульства. Восени 1925 р. він приїздив до міста, щоб оглянути стан порту й ознайомився з економічним розвитком Одеси та регіону. В інтерв'ю для газети «Известия» японець зазначав, що вважає поточний стан радянсько-японських відносин надзвичайно гарним. С. Сасакі наголошував на значних перспективах економічних взаємин між країнами, адже СРСР висловлював зацікавлення в розвитку експортної торгівлі, а Японія активно імпортувала нафту, деревину, залізну руду тощо. Що стосується УСРР, то дипломат зазначав про можливість експортування до Японії каустичної соди, льону, конопель, солі, тютюну та іншого. Подальші очільники японського консульства в Одесі представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Дипломатичний корпус японського консульства в Одесі
(1926-1937 рр.)⁸.**

Посада	ім'я	час перебування на посаді
Консул	Sasaki Seigo Сасакі Сейго	10.12.1925-07.1926
в.о. консула	Kamimura Shin'ichi Камімура Шін'ічі	05.1926-02.1927
Консул	Shimada Shigeru Шімада Шігеру	11.1926 (22.02.1927) – 02.1930
в.о. консула	Noguchi Yoshio Ногучі Яшійо	02-06.1930
Консул	Tanaka Bun'ichiro Танака Бун'ічіро	24.05.1930-1934
в.о. консула	Mitani Sidzuo Мітані Сідзую	1934

Першочерговим завданням глави японського консульства був розвиток торгівельних відносин з СРСР і встановлення пароплавного сполучення між портами Осака й Одеса. З цією метою проводилася ґрунтовна аналітична робота з вивчення регіону. Японців цікавила інформація щодо політичного життя, промисловості (досить серйозно

⁷ Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2023. № 1(41). С. 175.

⁸ Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2023. № 1(41). С. 177.

цікавило питання нафти), фінансового стану, ролі радянських чиновників, спеціалістів та інших працівників у промисловості УСРР і СРСР, кількість працівників у Департаменті української промисловості національної політики, економічного стану України, антирадянських настроїв в Одесі, уваги Центрального Уряду до озброєння УСРР, ролі приватного капіталу в СРСР, стану хлібозаготівель в Україні, зазначаючи жадливість усього цього процесу і т.д. Контррозвідувальний відділ ДПУ у своїх звітах зазначав, що жодна помітна подія з життя Одеси не залишилася поза увагою співробітників консульства. Вони активно збирали інформацію про регіон і часто виходили за межі консульського округу та надсилали свої доповідні до Японського посольства в Москві та МЗС Японії⁹.

Консул Шімада Шігеру, що прибув до Одеси 19 лютого 1927 р. в інтерв'ю одеської газеті «Известия» зазначив, що Японія зацікавлена в закупівлі в південних регіонах СРСР (УСРР та східне Причорномор'я) солі, нафти, лікарських трав тощо. І перше його завдання як консула – це дослідження цих питань, тобто можливих сфер розвитку радянсько-японських економічних відносин. Другим пріоритетом для чиновника було встановлення регулярного морського сполучення між Японією та чорноморськими портами СРСР¹⁰.

Окрім вирішення повсякденних завдань консульство приділяло значну увагу реалізації культурної дипломатії. Вже у лютого 1926 р. С. Сасаки звернувся до японського міністра закордонних справ Сідехара із проханням дозволити при японському консульстві в Одесі відкрити постійно діючу виставку японських промислових товарів та товарів розкоші, яка б сприяла не лише поширенню уявлення серед місцевих консульського округу про Японію та її можливості, але й сприяла активізації торговельно-економічних відносин між країнами. У цьому листі С. Сасаки наголошував на тому, що першочергова увага має бути приділена представленню саме промислових товарів, оскільки товари розкоші користуються в СРСР малим попитом: «після революції психологія руського народу значно змінилися, більшість пройнялась утилітаризмом і практичністю, тому розкіш тепер не в попиті»¹¹.

Сасаки пропонував представити на виставці наступні товари: рис, бобові, горіхи, консерви з крабів, нафталін, хрін, гриби, порошки троти комах, камфора, олівці, шовкові та бавовняні тканини, риболовні сітки, трикотажні вироби, капелюхи, гудзики, папір, скляні вироби, дзеркала, мідний дріт, мідні прилади, годинники, медичні інструменти, інструменти для фізичних і хімічних лабораторій, електричні прилади, шовкові нитки, бамбукові, солом'яні вироби, плетені корзини, парасолі,

⁹ Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2023. № 1(41). С. 175.

¹⁰ Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2023. № 1(41). С. 176.

¹¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 418. Т. 1. арк. 54.

парасолі від сонця, лаковані вироби, порцелянові вироби, щітки, іграшки та ін. Окрім цього, за можливості мали б бути листівки з витонченими та яскравими малюнками про Японію¹².

Здійснювало консульство і культурну промоцію Японії в УСРР. Так, у період 1927-1929 рр. на території СРСР було реалізовано три культурні проекти, що мали безпосередній стосунок до Японії. Це виставки дитячої книги (1) та кіно (2) і гастролі театру «Кабуки» (3). Консульство не було залучене до організації цих проектів і переважно виконувало роль спостерігача чи пасивного учасника.

Виставка японської дитячої книги до Одеси прибула у квітні 1929 р., а відкрита 17 липня. Місцем проведення виставки в Одесі став Державний художній музей. Восени 1929 р. в Одесі було презентовано дещо інший японський культурний продукт – кіно. Виставка, окрім кіно, передбачала демонстрацію японських рекламних плакатів до фільмів, фотографій та журналів. В Одесі виставка була відкрита 16 листопада у приміщенні Держкіно імені Фрунзе. Позитивні взаємини склалися між консульством та Одеською філією Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС)¹³.

Серйозна увага очільниками японського консульства в Одесі приділялася й організації різного роду культурних заходів, які сприяли поширенню уявлення про Японію, її культуру, звичаї, а також посилення комунікації з важливими і впливовими людьми Одеси: місцева влада, професори, художники, іноземні консули та ін. Так, 29 квітня 1928 р. японським консульством було організоване національне свято з нагоди вступу на престол японського імператора. На святкуванні були присутні майже всі запрошені представники (біля 60 осіб), серед яких: агент НКЗС, начальник Одеського порту, завконтори радторгфлота, місцеві професори (І. Е. Корнман, М. Ф. Волтенко¹⁴), консули Німеччини, Італії, Туреччини разом зі своїми працівниками. В приміщенні канцелярії японського консульства проходила урочиста вечір, під час якої Шимадо виголосив декілька тостів: «Я підіймаю келих за зміцнення і процвітання дружби між двома великими державами – Японією та СРСР», «Я п'ю за здоров'я шановних гостей, які вшанували нас своєю присутністю на святі». Опісля гості вели дружні бесіди та танцювали¹⁵.

Для зміцнення дружніх стосунків з представниками місцевої влади, та еліти глава японського консульства та його працівники долучалися до відзначення та святкування різного роду подій. Так, 20 квітня 1928 р. Шимада був на вечері у професора М. Ф. Болтенко, де розповідав про

¹² Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 418. Т. 1. арк. 55.

¹³ Павленко С. Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімаду Шігуру. Частина I. *Східний світ*. 2022. № 2 (115). С. 18, 32.

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 91. Оп. 1. Спр. 70. Т. 4. арк. 21.

¹⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 91. Оп. 1. Спр. 70. Т. 4. арк. 19.

аграрні рухи в Японії, які викликали серйозне занепокоєння японської влади¹⁶. Культурне співробітництво було характерне й у відносинах з іноземними консулами, що на той час діяли в Одесі: Італії, Німеччини, Туреччини. Навіть після їх від'їзду з Одеси японські консули продовжували підтримувати з ними налагоджені дружні зв'язки. Про це стало відомо з листа-відповіді Шимадо на лист від вже колишнього глави німецького консульства в Одесі Дінстмана: «... Я отримав Вашого листа 18 липня 1928 р., коли доктор П. Рот разом із дружиною були тут в консульстві з першим своїм візитом. Сподіваюсь, що ми будемо з ними в гарних стосунках, як це було з Вами...»¹⁷. Надалі Шимадо розповідає про відвідування представниками німецького консульства в Одесі японське консульства, погоду в місті, згадує про час проведений родини, про заплановану поїздку на «Дніпробуд», в Харків та Сімферополь і про можливу зустріч з німецьким консулом у Харкові Вальтером.

Упродовж 1930-х рр. увага консулів була прикута на висвітлені жахливого стану з продовольством в УСРР і безкінечних репресіях ДПУ щодо заможних верств сільського населення. Звіти характеризували стан важкої промисловості, сільського господарства і транспорту. Тут були підбиті підсумки першої п'ятирічки в УСРР і наведені офіційні статистичні дані щодо цього. Окрім того, велика увага приділялася і збору інформації щодо розвитку шкільної освіти в СРСР, методам викладання в школі, особливо у залізнично-будівельних школах, процесу українізації в УСРР.

Аби краще розуміти ситуацію в регіоні і за його межами японські представники неодноразово здійснювали поїздки країною. Однак, усе це сприймалося радянськими спецслужбами як збирання розвідувальних даних і розбудова шпигунської мережі на користь японського уряду.

Як для більшості тогочасних іноземних консульських установ, що діяли в Радянській Україні, СРСР, формальною підставою для закриття японської консульської установи в Одесі стало скорочення кількості японських представництв у СРСР, яких на той час нараховувалося 8, а радянських в Японії всього – 6. Тому, 19 серпня 1937 р. НКЗС скерувало посольству Японії ноту про закриття двох консульств відповідно до принципу рівнозначної кількості представництв. 15 вересня в Москві було прийнято рішення закрити консульства в Новосибірську та Одесі¹⁸.

Отже, діяльність японського консульства в Одесі упродовж 1920–30-х рр. була важливим складником радянсько-японських відносин міжвоєнного періоду. Консульська установа виконувала не лише дипломатичні та торговельно-економічні функції, але й активно

¹⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 91. Оп. 1. Спр. 70. Т. 4. арк. 26.

¹⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 91. Оп. 1. Спр. 70. Т. 4. арк. 53.

¹⁸ Вовчук Л. Радянські спецслужби vs японської дипломатії (на матеріалах японського консульства в Одесі в міжвоєнний період). *Східознавство*. 2022. № 89. С. 23–24.

сприяла налагодженню культурних контактів між Японією та УСРР. Завдяки організації виставок, культурних заходів, підтримці зв'язків із науковими та мистецькими колами Одеси японське консульство формувало позитивне уявлення про Японію серед місцевого населення та інтелігенції. Одеса, як великий портовий і культурний центр, стала важливим осередком японської дипломатичної присутності в радянській Україні.

Водночас діяльність японських консулів виходила за межі суто культурної дипломатії, охоплюючи ґрунтовне вивчення політичного, економічного та соціального становища УСРР і СРСР. Особливу увагу японські дипломати приділяли стану промисловості, сільського господарства, процесам українізації, а також подіям Голодомору 1932–1933 рр. Однак посилення міжнародної напруженості та зростання підозр радянської влади до іноземних представництв призвели до поступового згортання діяльності консульства. Закриття японської консульської установи в Одесі у 1937 р. стало наслідком як загального погіршення радянсько-японських відносин, так і політики СРСР щодо обмеження іноземної дипломатичної присутності на своїй території.

АНОТАЦІЯ

Наукову розвідку присвячено висвітленню культурної дипломатії консульства Японії періоду 1920-1930-х рр. Особливу увагу приділено передумовам відкриття консульської установи, її ролі у розвитку радянсько-японських дипломатичних та торговельно-економічних відносин, а також реалізації культурної дипломатії Японії на території радянської України. Проаналізовано діяльність японських консулів, їх участь у вивченні економічного, політичного й соціального становища регіону, налагодженні культурних контактів із місцевою інтелігенцією, науковими установами та іноземними консульствами. Висвітлено участь консульства у популяризації японської культури через організацію виставок, культурних заходів та підтримку міжкультурного обміну.

З'ясовано, що діяльність японських консулів виходила за межі суто культурної дипломатії, охоплюючи ґрунтовне вивчення політичного, економічного та соціального становища УСРР і СРСР. Окрему увагу приділено спостереженням японських дипломатів щодо Голодомору 1932–1933 рр., соціально-економічної ситуації в УСРР та ставленню радянських спецслужб до діяльності консульства. Зроблено висновок, що японське консульство в Одесі було не лише важливим осередком дипломатичної присутності Японії в радянській Україні, але й вагомим інструментом культурної дипломатії та збору інформації про внутрішню ситуацію в СРСР. Однак посилення міжнародної напруженості та зростання підозр радянської влади до іноземних представництв призвели до поступового згортання діяльності консульства. Закриття японської консульської установи в Одесі у 1937 р. стало наслідком як загального погіршення радянсько-японських відносин, так і політики

СРСР щодо обмеження іноземної дипломатичної присутності на своїй території.

Ключові слова: Японія, Одеса, УСРР, японське консульство, культура, культурна дипломатія.

Література

1. Вовчук Л. Радянські спецслужби vs японської дипломатії (на матеріалах японського консульства в Одесі в міжвоєнний період). *Сходознавство*. 2022. № 89. С. 3-24. С. 4.

2. Вовчук Л., Корновенко С. Голодомор 1932-1933 рр. очима іноземних дипломатів. *Емінак*. 2019. № 4. С. 71-82.

3. Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 418. Т. 1.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ). Ф. 91. Оп. 1. Спр. 70. Т. 4.

5. Матяш І. Іноземні представництва в Радянській Україні (1919-1991): протистояння і співпраця. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 503 с.

6. Окабе Й. Голодомор очима японців. *Сходознавство*. 2020. № 86. С. 3-20.

7. Павленко С. Консул “під пильним оком”: Танака Бун’їціро в Одесі. *Східний світ*. 2021. № 1. С. 18-34.

8. Павленко С. С. Сасаки: спогади про Одесу та консульська служба. *Східний світ*. 2021. № 3. С. 39-54.

9. Павленко С. Діяльність консульства Японії в Одесі під керівництвом Шімаду Шігуру. Частина I. *Східний світ*. 2022. № 2 (115). С. 16-26. URL: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.02.016> Дата звернення: 12.05. 2024.

10. Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2023. № 1(41). С. 160-180. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).628](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).628)

Information about the author:

Vovchuk Liudmyla Anatoliivna,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of International Relations and Foreign Policy of the Petro Mohyla Black Sea National University
68 Desantnykiv Street, 10, Mykolaiv, 54000, Ukraine